

Смольницька О. О.,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу української філології

Науково-дослідного інституту українознавства

Міністерства освіти і науки України

МІФОЛОГІЧНІ ТА РЕАЛІСТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ВИБРАНОЇ ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ В РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО ВІРИ ВОВК У ЗІСТАВЛЕННІ З ІНШОМОВНИМИ ВІРШАМИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ У ДІАСПОРІ

Анотація. У статті подано контекстуальний аналіз неоміфологічних тенденцій у поезії Віри Вовк і українців, які творили в еміграції іншими мовами: Олени Колодій (Бразилія), Віктора де Гриценка (Франція), Мирона Лисенка (Австралія). Залучено здобутки сучасного українського перекладу і перекладознавства.

Ключові слова: поезія, еміграція, переклад, самоідентифікація, міф, культуртрегер.

Постановка проблеми. Діяльність української інтелігенції в діаспорі та будівництво міжкультурного діалогу, а також формування самосвідомості в іншій культурі постає в центрі уваги української та зарубіжної гуманітаристики (М. Гримич, О. Сапеляк, С. Ціпка, О. Шевчук та ін.). Підсилюється інтерес до персоналії Віри Вовк (інформація нижче). Натомість в українському дискурсі ім'я найбільшої поетеси Парани, португаломовної українки Олени Колодій (далі ОК, Helena Kolody, 1912–2004), майже не відкрито, незважаючи на елітарність її поезії та ментальний зв'язок з Україною та славу в Бразилії: «Вона померла в аврі святості, оплакувана цілим містом, всією Параною. В неї було безліч поклонників у Курітібі й заплілі, до них належала також і бразилійська еліта» [4, с. 45]. Так само, попри запровадження до українського перекладознавчого обігу імен українців, які творили іншими мовами в іншій культурі, але були свідомі власного коріння (Віктор де Гриценко, Леонід Кисельов, Мирон Лисенко у перекладах М. Стріхи), аналіз цих поезій ще не здійснювався й не розглядався у світовому контексті. Це зумовлює актуальність обраної теми. Таким чином, виокремлена проблема – приклад того, що мова не завжди стає передумовою формування власної національної свідомості, оскільки першою мовою відповідно в ОК, ВГ, МЛ стала португальська, французька, англійська. Натомість перша мова у ВВ українська, і вона для письменниці принципова (незважаючи на створені поезію, прозу та переклади німецькою та португальською). Описана ситуація нагадує творення ірландської літератури англійськими письменниками. До проблеми відродження гельської мови зверталися в своїх творах Дж. Джойс, Френк О'Коннор та ін., але відомо, що, попри незнання (чи недостатнє знання) рідної (ірландської) мови, англійськість не завадила патріотизму і культурній діяльності названих авторів (тут можна назвати й нобелівського лауреата Вільяма Батлера Єйтса); аналогічно – франкомовні бретонці (або ті, у кого першою мовою стала французька), англійські валлійці, менці тощо. Перелічених українців можна називати *denizens* (англ. – натуралізовані іноземці), іммігрантами, емігрантами, а також, згідно з Ю. Кристивою, порівняти з «греками серед вар-

варів» [8, с. 55]. Проте наведений перелік неповний для методології й вимагає розширення догм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віра Вовк (далі ВВ, автономі Віра-Лідія-Катерина Селянська, або Віра Остапівна Селянська, Wira Selanski, 1926 р. н., Борислав, з 1939 р. в еміграції, з 1945 р. в Ріо-де-Жанейро) – українська письменниця, науковець, перекладачка, літературний критик, композитор, художниця, культуртрегер, яка провела «66 років у Бразилії, 10 – у Німеччині, 3 – у Празі і лише 10 – в Україні» [5, с. 62]. Її біографія і творчість неодноразово досліджувалися в Україні, Польщі (Тадей Карабович), США (Богдан Бойчук, Богдан Рубчак) або окремо, або в контексті Нью-Йоркської групи (НІГ), хоча багато аспектів вимагають повнішого висвітлення. З-поміж українських дослідників варто назвати: Н. Анісімову, О. Астаф'єву, Ю. Григорчук, Н. Грицик, І. Жодані, І. Калиця, Н. Козіну, М. Коцюбинську, С. Майданську, Н. Науменко, С. Ожарівську, Т. Остапчук, Л. Тарнашинську, В. Шевчука та ін.

Мета статті – простежити трансформацію міфологічних орієнтирів у зіставленні із сучасною поетам реальністю на прикладі вибраної лірики ВВ, ОК, Віктора де Гриценка (далі ВГ), Мирона Лисенка (далі МЛ). Завдання: 1) дослідити міфологічні символи, пов'язані із самосвідомістю, у ВВ; 2) зіставити античний міф у ВВ і ВГ; 3) простежити формування української самосвідомості в ОК і МЛ. З огляду на постійно поповнюваний корпус текстів ВВ (поезія, проза, драматургія, листування, статті, переклади) – на 2016 р. до 70 книг авторських текстів і 53 – перекладів [5, с. 62], у дослідженні аналізуються тільки вибрані ліричні твори.

Виклад основного матеріалу. Світогляд ВВ виразно український, а європейська освіта та діяльність у Південній Америці та багатьох країнах світу дають підставу назвати цю унікальну гармонійну постать *homo universalis*. Пошуки компромісів у мотивах, символах та ін., що оточують письменницю протягом її свідомого життя в іншому просторі, та водночас принципове наголошення на українській сутності. Змальовуючи екзотику, «мозаїку» у своєму бразильському оточенні, доквітлі та мандрах (у тому числі Святою Землею), ВВ у вірші «Омана» (збірка «Зеніт», 2012) стверджує: «Я знаю, ти любиш... це місто, / любиш казки й легенди, / і навіть, може, деякі забобони... / Любиш мілоську Венеру / і Сфінкса з Гізе... // Але то ще не щем» [2, с. 37]. В описаній реальності вгадується Бразилія, краєвид з балкона в Ріо-де-Жанейро, але водночас це чужина взагалі, що підкреслює ностальгію ліричної героїні.

Для висвітлення цього аспекту доречно висвітлити античний екфрасис і мотив вигнання у ВВ і згаданого франкомов-

ного українця Віктора де Гриценка (фр. Victor de Gritzenko, 1851–1893), про якого в антології М. Стріха подає біографічну довідку: «Франкомовний поет і російський дипломат. Позашлюбний син князя Лева Кочубея. Служив у посольствах у Стамбулі, а згодом у Парижі, де й видав у 1886 році дві книжки сонетів французькою мовою, позначених наслідуванням “парнасців”» [10, с. 706]. Міфологічні паттерни, зумовлені вимогами символізму (а також романтизму, який не остаточно відійшов у минуле, а чії тенденції трансформувалися відповідно до нових вимог мистецтва), тут античні. Зокрема, показовий сонет «Ітака»: опис острова завершується підсумком, що це «Земля, де правив давньої пори / Уліс, блукач, незламний у терпінні» [10, с. 706], «Герой, чий страждання назавжди / Лишилися живі в піснях Гомера» [10, с. 706]. Виокремлюючи тяглість, варто зазначити, що антична символіка (зокрема, міф про Одиссея) перейшла до неокласиків і поетів Празької школи. Цей герой стає втіленням еміграції, пошуків вигнанців власної сутності та прагнень повернутися. У ВВ наскрізний мотив вигнання, мандрів, митарств, самопізнання. Наприклад, в одній із ранніх збірок, «Зоря провідна» (1955, створена переважно в Південній Америці), вірш «Мандрівник» піднімає цю проблему: «Куди жене тебе воля, нестримний мужу? / В твоїм волоссі кубляться дикі вихрі, / Негода карбує твоє обличчя, як скелі, / Твої очі палають, як ватри на полонинах» [3, с. 93]. Образ маскулінний, символіка універсальна (антична, українська...): це можуть бути скелі Ітаки чи інших Одиссеєвих островів, або ж Карпати. Сам герой також універсальний: емігрант, конкістадор, просто мандрівник чи вигнанець.

У зіставленні з ВГ ВВ пропонує цікавий експеримент – фемінінний погляд на Одиссеєві блукання: цей герой та його почет постають як інші образи в сприйнятті жінки. Зокрема, це вірш «Навзікая» у збірці «Жіночі маски» (1994, перевидано як білінгва, у перекладі польською, 2014 р., Люблін). Заголовна героїня відома з міфу: царівна феаків, яка врятувала Одиссея, але була відторгнена ним як дружина, бо той поспішав до Ітаки (мотив, популярний у мистецтві взагалі: влучна характеристика гомерівського героя М. Башкирцевою, сонети М. Зерова «Навсікая», «Саломея» тощо). Звідси самозаявлення у ВВ, описане точно згідно з Гомером: «не судилася доля дружини / тільки юнки що гуляє в м'яча / і вдягає героя в гаптовану мрію» [1, с. 14] – тобто тут показане сприйняття сакральної героїні Одиссеєм. Проте місія Навзікаї виконана, бо ця героїня спрямувала «судно до Ітаки» [1, с. 14]. Інша іпостась – переможниці – описана у верлібрі «Пенелопа», також побудованому на міфі: «таємно я тчу і порю / завжди той самий візерунок / неначе хвилі моря... // я лукавих перехитрила / і відчуваю серцем: / король мій близько – / це їх останній трунок // за недопорений / за недотканий візерунок» [1, с. 24].

Самопрезентація українськості авторкою та її героїнями прикметна, зокрема, у вірші «Анна-Раїна», де символами Анни Ярославни постають тризуб, «багровий килим коханню / що відійшло чорним ходом» [1, с. 120], і нова королева «під чужою китайкою ночі / ... почала новий родовід» [1, с. 120] – кода тут показова для емігрантських культурних діячів узагалі.

Інша постать – ОК, колега ВВ, про яку та неодноразово згадувала в інтерв'ю та присвятила розділ «Олена» у книзі «Коляда на Щедрий Вечір» (2007). За свідченнями ВВ, ОК тривалий час була несвідома свого коріння через ранню смерть батька і малоосвіченість матері, ідентифікуючи себе як «слов'янку», а українською спочатку знаючи лише кілька слів [9]. Національ-

ну свідомість у ній пробудила ВВ. Проте загальна культура, інтелектуалізм, вдало поєднані з абсорбуванням романського оточення, якраз сприяли відновленню зачасних українських архетипів. Отже, відбувся процес зрілого самопізнання. В Україні ОК відкрив Г. Кочур, переклавши два вірші – «Вражливість» і «Зимова пісенька». Для аналізу цікавий перший твір, оскільки він позначений психологізмом і пояснює ментальні особливості авторки: «У мене серце – / Світлиця дзеркальна, / Де відбивається, множачись / Безмежно, / Одне вражіння» [6, с. 92], причому це «ніби флакон дорогих парфумів, / Де назавжди збережена / Пахоців ніжних і витончених / Сутність сама» [6, с. 92]. Ці слова – алюзія до шекспірівського сонета 5, присвяченого зимі й спогадам про літо й кохання: у флаконі вміщено «есенцію краси»: «Не вб'є квіток нещадність снігова: / Не образ, тільки сутність в них жива» [11, с. 3]. Отже, у вірші ОК показано емпатичність і заглибленість ліричної героїні (і самої авторки).

Інший вірш, «Голос коріння» («A voz das raizes», 1951, тут і далі цитати з ОК у перекладі ВВ), позначений пробудженням заявленого у «Враженні»: «Голоси дивного звучання вчуваються в моїй душі: / Бринять інші душі серед моєї душі» [7, с. 14]. Або чіткіше оприявлене, як ретроспектива дитинства – «Наука (В пам'ять бабуні Насті)», 1980, привчання до візантійського обряду бабусею-греко-католицкою її внучки, вирощеної в римсько-католицькому соціумі: згадані лампадка, «ікона Тройці», «Терпелива бабуня навчала, / Як побожно бити поклони / І христитися трьома пальцями / І молитися, склавши долони. / Кажучи слов'янську молитву, / Дівчатко не знало тих слів, / Що губи її повторяли / І що їх Бог розумів» [7, с. 28].

У зв'язку з цим цікавий автор схожої долі – Мирон Лисенко (англ. Myron Lysenko, 1952 р. н.), англomовний «австралійський поет і музикант» [10, с. 709], який у своїх поезіях неодноразово підкреслює власну українськість, причому його лірика побудована за принципами багатьох інших поетів еміграції: спочатку (як ОК) треба знайти в минулому «маркери» самоідентичності, деталі, можливо, атавістичні рештки, що дають змогу простежити паралель з українськими традиціями. В ОК це триперстне хресне знамення (греко-католик автоматично сприймався як українець, римо-католик – як поляк, португалець тощо), читання «Кобзаря», уявлення про слов'янське коріння тощо. У МЛ ідентифікати можна знайти у вірші «Батьки», побудованому на зіставленні (точніше, антитезі) Едварда Теллера, «батька водневої бомби» [10, с. 709], описаного як злого генія, і рідного поетового батька, який «був президентом українців Австралії... вірив, що українці / в новій землі повинні триматися купи» [10, с. 709]. Юність ВВ збіглася з радянською окупацією, Другою Світовою війною, утратою батька (лікаря Остапа Селянського) під час бомбардування Дрездена. МЛ підсумовує: «Воднева бомба і я народилися в 1952-му. / Ми обоє з'явилися на хвилі повоєнного буму. / Мій батько вважав: я – мастак все руйнувати. / Він хотів, аби прогримів я по всьому світі. / Едвард Теллер хотів того ж для власного дітища» [10, с. 709]. Таким чином, травму і відповідальність за теперішнє і майбутнє цієї генерації сублімують творчістю й активною діяльністю, отже, немає жодних підстав ідентифікувати це як «утрачене покоління».

Інший, більше промовистий вірш МЛ, який можна назвати програмовим (причому з відгомоном стилю бітників) – «Я – українець, приятелю», побудований на описовості будування самоідентифікації – навчання в суботній українській школі, де слова мови здавалися «написаними незвичними лі-

терами» [10, с. 710], і висновує: «Але друга мова важка. / Все в моїй голові / поверталось по-англійському...» [10, с. 710]. Виокремлюється власна чужість для інших «свого» англомовного простору. З ОК МЛ об'єднує зв'язок із землею, якої обоє ніколи не бачили. Справжньою маніфестацією, яка наближає лірику до публіцистики, можна назвати біографічний момент, що нагадує ломку свідомості в Олені Телігі (точніше, «Лєни» Шолгенової, іще до шлюбу): «Я казав усім: я – українець; / і коли мене поправляли: / ні – австралієць! – я не витримував: / якщо кінч народивсь на свинарні, / то що він, стає від цього кнуром?» [10, с. 710]. Причому цікавий момент: мова тут автоматично не гарантує ідентифікату, бо поет прямо зазначає: «Я – українець, був ним і завше буду, / хоча й призабув я мову, / хоча ніколи, можливо, там і не побуваю, / хоч пісні я мугикаю, слова пропускаючи – / байдуже, що здаюся я австралійцем – / я – українець, приятелю!» [10, с. 710].

Висновки. Здійснений аналіз виявляє прийом використання міфічних символів, мотивів, паттернів відповідно до сучасної авторам реальності, тобто тенденції неоміфологізму. Міфологічні (наприклад, апелювання до образу Одисея) і релігійні (згадка про церковне виховання) відповідно у ВВ і ОК показують чіткість орієнтирів, які сприяють зміцненню власної ідентичності (у ВВ) і пробудженню національної самосвідомості (ОК, МЛ). Уперше задіяні переклади іншомовних українських поетів, позначених елітарною культурою, розглядаються не як прикладне, а як теоретичне підґрунтя висновків про збереження самоідентифікації в іншому просторі. Зокрема, це демонструє порівняння лірики Віри Вовк і Віктора де Гриценка, Олени Колодій і Мирона Лисенка. Робота має перспективу продовження з огляду на великий корпус текстів Віри Вовк і Олени Колодій, а також на постійне відкривання і переклади нових творів зарубіжних українців Канади, Австралії тощо.

Література:

1. Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк ; пер. з укр. мови Тадей Карабович. – Люблін, 2014. – 148 с.
2. Вовк В. Zenit / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро – Львів : БаК, 2012. – 102 с.
3. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – К. : Родовід, 2000. – 422 с.
4. Вовк В. Коляда на Щедрий вечір / Віра Вовк. – Львів : БаК, 2007. – 120 с.

5. Григорчук Ю.М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального / Ю.М. Григорчук. – Брустурів : Дискурсус, 2016. – 364 с.: іл.
6. Колодій Г. Вразливість / Г. Колодій // Кочур Г.П. Друге відлуння: переклади / Г.П. Кочур ; авт. передм. М.О. Новикова. – К. : Дніпро, 1991. – С. 92.
7. Колодій О. Вибрані поезії / Олена Колодій ; з португ. переклала Віра Вовк. – Курітіба, Пр. (Бразилія) : Товариство Прихильників Української Культури, 1983. – 32 с.
8. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева ; пер. з фр. З. Борисюк. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
9. Лист Віри Вовк до Ольги Смольницької від 20 жовтня 2016 р. (з особистого архіву О. Смольницької).
10. Стріха М.В. Улюблені переклади : поезії / М.В. Стріха. – К. : Український письменник, 2015. – 724 с. – (Серія «In corpore»).
11. Шекспір В. Вибрані сонети у перекладах Ольги Смольницької / В. Шекспір. – Автор. комп'ютерний набір. – 2012–2016. – 17 с. – (На правах рукопису).

Смольницькая О. А. Мифологические и реалистические ориентиры избранной поэзии украинской писательницы в Рио-де-Жанейро Веры Вовк в сопоставлении с иноязычными стихотворениями украинских поэтов в диаспоре

Аннотация. В статье представлен контекстуальный анализ неомифологических тенденций в поэзии Веры Вовк и украинцев, творивших в эмиграции на других языках: Елены Колодий (Бразилия), Виктора де Гриценка (Франция), Мирона Лысенко (Австралия). Задействованы достижения современного украинского перевода и переводоведения.

Ключевые слова: поэзия, эмиграция, перевод, самоидентификация, миф, культуртрегер.

Smolnytska O. Mythological and realistic orientation in the selected poetry by Ukrainian writer in Rio de Janeiro Vira Vovk in comparison with foreign-language poems by Ukrainian poets in the Diaspora

Summary. The article focuses upon the contextual analysis of the neomythological tendencies in the poetry by Vira Vovk and Ukrainians that wrote in emigration in foreign languages: Helena Kolody (Brazil), Victor de Gritzenko (France) and Myron Lysenko (Australia). The results of the new-day Ukrainian translation and translation studies are used.

Key words: poetry, emigration, translation, self-identity, myth, Kulturträger.